

168198

232

A NATURÁL- ÉS REÁLGAZDASÁG PÉNZGAZDASÁGI JELENTŐSÉGÉRŐL

IRTA:

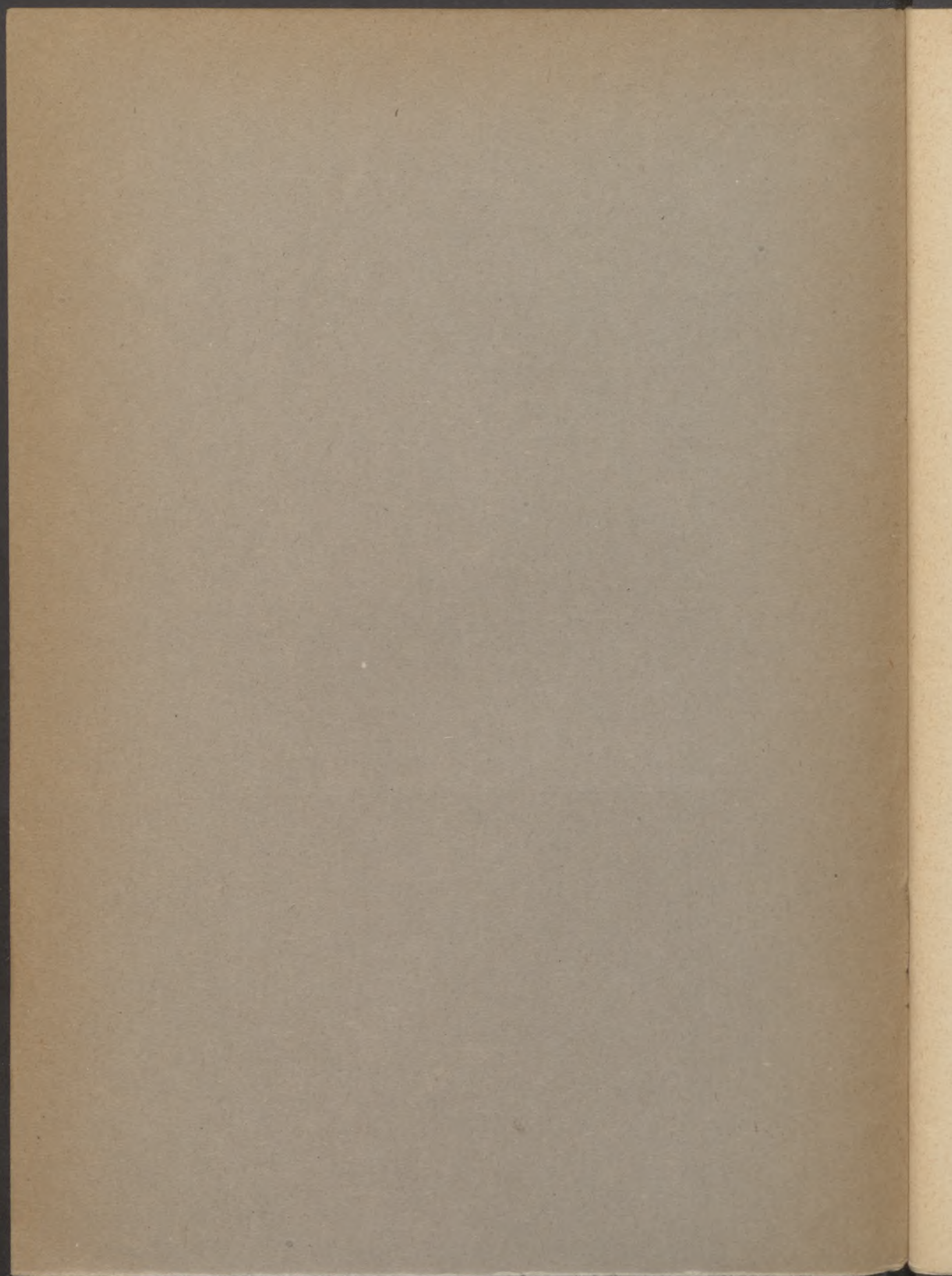
IFJ. BOÉR ELEK

Különlenyomat a Navratil Ákos tiszteletére készült emlékkönyvből

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA

1935.

A NATURÁL- ÉS REÁLGAZDASÁG PÉNZGAZDASÁGI JELENTŐSÉGÉRŐL

IRTA:

IFJ. BOÉR ELEK

Különlenyomat a Navratil Ákos tiszteletére készült emlékkönyvből

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA

1935.

Cam.

168198

(R
2)

43,232

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növekedéskönyvtár
1935. év. 10603. sz.

R
1965

A NATURÁL- ÉS REÁLGAZDASÁG PÉNZ- GAZDASÁGI JELENTŐSÉGÉRŐL.

1. A közgazdaságtan elméletének egyik sarkalatos és közeletű fogalma a naturálgazdaság és mégis egyike tudományunk azon fogalmainak, amelyek körül a legtöbb visszaélés mutatkozik. Say-re hivatkozva, sokan összekeverik a naturálgazdaság történelmi korszakát, amelyből a pénz elvileg ki van zárva, a reálgazdasággal, amely nem egyéb, mint a pénzgazdaság áruoldala. Így azután gyakran szemtanui vagyunk annak a látványnak, hogy előkelő közgazdák is a legnagyobb lelki nyugalommal hozzák közös nevezőre a primitív naturálgazdaságot az indusztrializmus korának reálgazdaságával, holott a kettőt egymástól nem egyszer évezredes fejlődés választja el. Ebben a vonatkozásban is az angol klasszikus iskola ahisztórikus felfogása érvényesül, amely még az őshalászt is fejlett kapitalista szemmel ruházta fel.

A naturál- és reálgazdaság téves azonosításának egyik sajátos és nevezetes elméleti terméke a »természetes kamata« tana, amely a naturálkamatot, a reál- és az egyensúlyi kamatot egyszerűen szinonim fogalmaknak tekinti. Hasonló fogalomzavar uralkodik a gazdaságpolitika terén is. A gazdaságpolitika bizonyos fokig mindig világnézeti kérdés és ezért abból az érzelmi mozzanatok sohasem zárhatók ki teljesen. Érthető tehát bizonyos fokig, hogy valahányszor a liberalizmust sérelmek érik — és manapság ez már inkább szabály, mintsem kivétel, a liberalizmus hívei mindannyiszor felzúdulnak a »kezdetleges viszonyokba való visszaesés« miatt. Mindennemű autarhikus törekvést, mint védvamos elzárkózást, irányított külkereskedelmet, irányított devizapolitikát ezzel a váddal

illetik. A primitív viszonyok mögött pedig — és ezen van a hangsúly — nem egyszer a kezdetleges naturálgazdaság fogalma húzódik meg. Különösen szokásos a deviza-klíringsszerződéseknek a naturálgazdasági viszonyokhoz való hasonlítása,¹ noha ezek a bonyolult szerződések igen fejlett pénzgazdasági rendszert tételeznek fel.² A liberális rendszer tehát a naturálgazdaságot kezdetlegesnek minősíti, ha az elveibe ütköző állami beavatkozás elítéléséről van szó, ellenben szívesen hajlandó a modern reálgazdaságnak is naturálgazdasági harmóniát tulajdonítani, ha a szabad piaci gazdaság egyensúlyi természetének bizonyítása válik szükségessé. A szocialisták is készséggel elismerik a naturálgazdaság kiegyensúlyozottságát, de úgy vélik, hogy ezt az egyensúlyi állapotot csakis az ő rendszerük állíthatná helyre. A naturál, a reál és az egyensúlyi gazdaság fogalma körül sokszor már csak a szavakkal való játék folyik. Ennek a veszélyes játéknak csak úgy vethetünk véget, ha ezen különböző fogalmakat szigorúan elhatároljuk.

2. A reálgazdaság tudományos fogalma voltaképpen korábbi keletű, mint a naturálgazdaságé. Say *théorie des débouchés*-ja több mint egy félévszázaddal megelőzte Hildebrand Brunónak a gazdasági fejlődési fokokról szóló tanát. Mindazonáltal célszerűbbnek látszik, hogy először a naturálgazdaság korszakára nézve foglaljunk állást és csak azután térjünk át a reálgazdaság kérdésére. Ez az eljárás ugyanis megkönnyíti azt, hogy kiselejtezzük a reálgazdaságból azokat az idegen naturálgazdasági elemeket, amelyek belekerültek.

Hildebrand *első fejlődési fokának*, a naturálgazdaságnak az az *alapvető hibája*, hogy ő ezen korszak két alkatelemének, az önellátásnak és a közvetlen cserének a viszonyát nem tisztázza,³

¹ L. p. o. Dr. E. Scheffner : Kredit als Weltschicksal, die Bankenkrise und sein Ausgang, Wien—Leipzig, 1933, 27. l., ahol azt mondja, hogy »bezeichnenderweise findet die primitive Form des Naturalaustausches auch in hochentwickelten Wirtschaftsperioden Anwendung — und zwar immer dann, wenn das Misstrauen zu den Währungen allgemein wird. Die verschiedenen Clearing- und Compensationsverträge der jüngsten Zeit sind sinnfällige Beispiele dafür. (Eredetiben nincs ritkítás.)

² A devizakliringszerződések mibenlétére nézve l. Judik József : Das zweite Jahr der Devisenwirtschaft, Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch, 1933, 281. és köv. l.

³ Hildebrand azért nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, mert nézete szerint az egyes népek gazdaságtörténelmi fejlődésére nem a termelés és a fogyasztás, hanem a szétosztás a jellemző. (L. Bruno Hildebrand : Naturalwirtschaft, Geldwirtschaft, und Creditwirtschaft, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 2 Bd. Jena, 1864. 3. l.)

hanem utóbbinak — legalább is közvetve — túlzott jelentőséget tulajdonít. Pedig nem lehet eléggé nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a természetes csere mindig szórványos jelenség volt, amelynek alapján fejlett cseregazdaság nem alakult ki, mert a közvetlen csere még a naturalgazdaságban is a gazdasági életnek aránylag kisebb szektorára szorítkozott, mint az önellátás. Hildebrand naturalgazdasági foka azt a látszatot kelti, mintha a természetes csere valaha a gazdasági élet túlnyomó nagy részét átfogó jelenség lett volna, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a *Say-féle hipotétikus realgazdaság messzemenően egybeolvadt a naturalgazdaság történelmi korszakával.*

Ami már most a fejlett pénzgazdaságot illeti, abban a közvetlen csere éppenséggel szűkebb határok közé szorul. Az individualista kapitalista államok gazdasága tehát a vizsgálódás tárgyát képező szempontból két szektorra osztható, egy nagyobb pénzgazdasági és egy jóval kisebb, de el nem hanyagolható naturalgazdasági szektorra. Ennélfogva a javak mai világában élesen meg kell különböztetni a régmúlt időkbeli visszamaradt naturalgazdasági hányadot és a realgazdasági részt, amelyre a pénzgazdaság kiterjed.

Mi már most a naturalgazdaság jelentősége a pénzgazdaság korában? »Megközelítően sem lehet megállapítani, hogy a saját fogyasztásra és a piacra való termelés aránya a mai mezőgazdaságban hogyan alakul.«¹ A fogyasztási statisztikának a mezőgazdasági önellátásra vonatkozó része csak becsléseken alapul.² Nálunk Balkányi Béla 40%-ra becsüli a magyar búza termésének azt a részét, amely nem kerül a piacra. A többi gabonafélénél pedig — a rozsot is beleértve — szerinte a naturalgazdasági hányad a túlnyomó.³

A naturalgazdasági hányadnak, amely főként a mező-

¹ L. Wilhelm Wygodzinsky: »Landwirtschaft und Absatz« in »Grundriss der Sozialökonomik, VII. Abt.,« 231. és köv. l.

² Jellemző, hogy pl. Aereboe nagy munkájában sem találunk konkrét adatokat erre nézve. (l. Friedrich Aereboe; Agrarpolitik, 1928, különösen 13—26. l. Hasonlóképpen nem tartalmaz idevágó adatokat Strakoschnak az agrárkérdésről szóló munkája sem, jöllehet ő a zárt házigazdaság átalakulását és ennek a folyamatnak a kihatásait behatóan tárgyalja. (l. Dr. h. c. Siegfried Strakosch: Das Agrarproblem im neuen Europa, Wien, 24. és köv. l.) Laur műve ellenben már némi támpontot nyújt a svájci viszonyokra nézve. (l. Dr. E. Laur: Einführung in die Wirtschaftstlehre des Landbaus, 2. Aufl., 1930., 161. l.)

³ L. Balkányi Béla: A magyar búza áralakulása, Közgazdasági Szemle 74. kötet, 5. sz. 1931., 334. l.

gazdaságra szorítkozik, két részét kell megkülönböztetnünk, az önellátást és a naturális cserét (mint a részes, feles gazdálkodást). Az önellátásnak azután ugyancsak két faja különböztetendő meg, a technikai és a gazdasági fogyasztásra szolgáló önellátás. A technikai fogyasztás meglehetősen állandó, ellenben a gazdasági fogyasztásra eső hányad erős ingadozásokat tüntet fel.¹ A kisebb birtokosok és a birtoktalan mezőgazdasági munkásság a viszonyok súlya alatt fogyasztásukat rendszerint megszorítják és a termelés nagyobb hányadát viszik a piacra. *De ha a naturálgazdasági hányad nagysága a piac esélyei szerint számottevő mértékben is ingadozik, a gazda a mindenkori naturálgazdasági hányad erejéig a piac esélyeitől mégiscsak mentesül.* Már most a *monokultúra terjedése* a gazdasági önfogyasztásra szolgáló hányadot csökkenti, *feltéve, hogy magasabbrendű javakat ölel fel* és ebben az esetben a mezőgazdaság a piac forgandóságának nagyobb mértékben van alávetve. Ezért van igazság abban a felfogásban, hogy *a mezőgazdasági krízist az Egyesült Államokban erősen kiélezi az a körülmény, hogy ott a monokultúra (mint a gyapottermelés a déli államokban) a mezőgazdaságból a naturálgazdasági hányadot sokkalta nagyobb mértékben kiszorította, mint Európában.* Az Észak-Amerikai Unió földművelésügyi minisztériumának becslése szerint az amerikai gazdák átlag termékeik 15 %-át fogyasztják el és 85 %-át értékesítik.²

Utalunk még arra, hogy a pénzülméleti írók bevett tétele az, hogy a naturálgazdaság háttérbeszorulása növeli a pénzülszükségletet, viszont a naturálgazdaságba való visszaesés azt csökkenti, ami manapság csak átmenetileg, erős inflációk idején szokott bekövetkezni. Ezzel nagyjában körvonaloztuk azokat az elvi kérdéseket, amelyek a naturálgazdaságnak a

¹ L. Varga István felszólalását »A magyar búza minősége, ára és értékesítése« tárgyában tartott ankéton, (Közgazdasági Könyvtár, IX. kötet, 1930. 40. l.), ahol megállapítja, hogy »a vetőmagszükséglet ugyan eléggé állandó, de már a mezőgazdasági népesség önfogyasztása évről-évre tág határok között fluktuál.« Ezen fluktuációk okát a búzának takarmányozási célokra változó mértékben való felhasználása mellett főleg abban látja, hogy »a kisebb birtokos és a birtoktalan mezőgazdasági népesség szorosan vett önfogyasztása is változékony, alighanem attól függően, hogy minő mennyiségű búza marad fenn a készpénzülszükséglet fedezéséhez szükséges búzamennyiség értékesítése után.«

² L. Bertrand de Jouvenel: La crise du capitalisme américain, Paris, 1933. Troisième édition, 221. l.

pénzgazdaságban játszott szerepével kapcsolatban felmerülnek.

Ami Hildebrand két másik fejlődési fokát, a pénzgazdaságot és a hitelgazdaságot illeti, ma már tisztázottnak tekinthető az a kérdés, hogy a hitelgazdaság mindig csak a pénzgazdaságnak tökéletesebb alakja, melynek utóbbin kell felépülnie. Pénzgazdaság nélkül nem lehet szó hitelgazdaságról. Még a jövő elképzelt tiszta hitelgazdasági állapotáról álmodozók is kénytelenek számolási egységet beállítani rendszerükbe.¹

Viszont Hildebrand fejlődési fokai a naturálgazdaság és a pénzgazdaság elhatárolási szempontjából mégis csak a leghasználhatóbbak. Az ő beosztásával kapcsolatban nem érintettük a naturál- és pénzgazdaság egyensúlyi természetének kérdését, mert erre Say piaci tanának tárgyalásánál a következőkben kívánunk rátérni.

3. Jean Baptista Say *théorie des débouchés*-jára² a liberalizmus, a szocializmus, az egyoldalú monetárius és a félig monetárius felfogás hívei egyaránt hivatkoznak. Ha valamely elméletet ellentétes irányok képviselői egyaránt elfogadnak, az rendszerint annak a jele, hogy ennek az elméletnek van ugyan egy helyes magva, de kell benne valami alapvető tévedésnek is lennie. Valóban Say tanát tömören akként jellemezhetjük, hogy ő a létező dualisztikus pénzgazdaságban, amelynek megvan a maga áru- és pénzoldala, a javak világának alapvető és végső jelentőségét hathatósan kiemelte, ami örök érdeme, de azzal, hogy a pénzt, mint egy csupán a tisztánlátást zavaró fátyolt, félrelebbentette, elhanyagolta azt a dinamikus hatást, amelyet a monetárius tényező kifejthet és ráadásul még a pénzgazdaság reálgazdasági oldalára is ráborította egy a képzelet világába tartozó harmonikus gazdaság leplét. Say piaci tanának helyes magva, amely a felszínes monetárius felfogás visszautasításában áll, az angol klasszikus iskolának eredeti, Adam Smithtől származó hagyománya. De Say volt az első, aki nemcsak axioma gyanánt szögezte le ezt a tételt, hanem azt rendszeresen kifejtette. Az ő *théorie des débouchés*-jében kristályosodott ki a legtisztábban az a felfogás, hogy a létező

¹ L. Navratil Ákos : Közgazdaságtan, I. kötet, 1933. 430. l.

² L. Jean Baptiste Say : *Traité d'économie politique*, sixième édition, Paris, 1841, 138—148 l.

dualisztikus pénzgazdaságban is nem a pénz, hanem a javak világának kell végső jelentőséget tulajdonítanunk. Viszont ennek az elméletnek kettős hibája az, hogy elhanyagolja mind a monetárius, mind a reálgazdasági dinamikus tényezőket és így jut el a viszonylagos túltermelés »optimisztikus« tanához. Nem is a relatív túltermelés tanát akarjuk önmagában véve kifogásolni, hiszen az általános túltermelés lehetősége ma már túlhaladott álláspontnak tekinthető,¹ hanem azt az immár általánosan elismert ténytet akarjuk a magunk részéről is kiemelni, hogy Say a piaci gazdaság egyensúlyi zavarait túlságosan múlt jelenségeknek tekintette. Hogy nem is a relatív túltermelés tanán, hanem a dinamikai tényezők kellő értékelésén múlik a kérdés helyesebb megítélése, az kitűnik Ricardo példájából. Ő átvette Smith sokat idézett megállapítását a tökenyereség valódi — reálgazdasági — mivoltáról és az általános túltermelés lehetőségét is elutasította magától, de Say-vel ellentétben a pénznek mint válságtényezőnek jelentőségét felismerte és előtérbe helyezte.

A naturál- és reálgazdaság alapvető vonatkozásai tekintetében azután a forgalmi iskola Ricardo, a bankszerűségi iskola pedig Say hatása alatt állott, de azzal az eltéréssel, hogy a currency iskola a harc folyamán Ricardo felfogását sokszor egyoldalúan kiélezte, a bankszerűségi iskolára azonban a piacok tana változatlan alakban gyakorolta befolyását, mert e tan harmonikus jellegének erősebb kidomborítására már gondolni sem lehetett. Míg a bankszerűségi iskolánál a piacok tanának mindkét tévedése fenntartás nélkül érvényesült, — hiszen ezen iránynak válságelmélete nem is volt — addig a currency iskola csak a javak világának harmonikus voltát hangsúlyozta ki, ellenben a monetárius tényező egyensúlyt zavaró hatását nagyon is kiemelte. Így alakult ki az *egyoldalú monetárius elmélet hírhedt argumentum a contrario-ja*, amely úgy szól, hogy ha a reálgazdaság harmonikus természetű, akkor

¹ A pénzgazdaságban ugyan jóval nagyobb az áresés általánosulásának veszélye, de a konjunktúrának vannak ejtőernyői, mind a fogyasztók, mind a termelők oldalán. Nemcsak a fogyasztók egyes rétegeinek vásárlóképesége emelkedik depresszió idején, hanem mindig akadnak ilyenkor is vállalatok, amelyek nem dolgoznak veszteséggel. A termelés egy bizonyos minimum alá nem szállhat. A túltermelés tehát fogalmilag relatív. Csak fokozati különbségek vannak a naturál- és pénzgazdasági túltermelés lehetőségei között, ezek a különbségek azonban mindenesetre jelentékenyek.

csakis a pénz oldalán lehet keresni a válságok és konjunktura-mozgalmak okát.¹

Egyik tévedés a másikat vonja maga után. Akik a piacok tanát válság- és konjunktúraelméleti szempontból kiaknázzák, nemcsak abba a hibába esnek, hogy minden bírálat nélkül átveszik Saynak a reálgazdaság egyensúlyi természetére vonatkozó tételét, hanem ezt megtézik azzal, hogy a reálgazdaság harmóniáját is a naturálgazdaság stacionerebb természetével azonosítják. Pedig vitán felül áll az, hogy Say nem a naturálgazdaság történelmi korszakát, hanem a pénzgazdaság reálgazdasági oldalát vizsgálta egy elméleti műfogás, a pénzfátyol hipotétikus félrelebbentése útján. *Végre valahára le kellene már számolni a reálgazdaság egyensúlyi természetének téves képzetével*, amely a közgazdaságtanban annyi zavart okozott, dacára annak, hogy a kérdés tisztázásához szükséges előfeltételek úgy elméletileg, mint gazdaságtörténelmi szempontból már régóta adva vannak. Ebben a vonatkozásban mindenképp ne tévesszük szem elől, hogy a naturálgazdaságban a szórványos közvetlen csere a gazdasági életnek jóval kisebb szektorára szorítkozott, mint az önellátás. Say viszont a pénzgazdaság egyensúlyi konstrukcióját állította fel, úgyhogy anakronizmus az, ha a piacok tanát a naturálgazdasággal hozzuk összefüggésbe, amelyben piac még nem is létezett. A piaci gazdaság pénzgazdaság és abban a közvetett csere nagy előnyei mellett nyomban jelentkeznek annak árnyoldalai, az általános csereeszköz értékingadozásai is, amelyek semminemű pénzreformmal sem küszöbölhetők ki teljesen.² Ez áll nemcsak a szorosabb értelemben vett pénzgazdaságra, hanem a naturálpénzgazdaságra is.³ Önként értetődik tehát, hogy azok a dilettáns javas-

¹ L. p. o. Rudolf Stucken : Theorie der Konjunkturschwankungen, Jena, 1926. 3. és köv. l., ahol további hivatkozások találhatók. L. továbbá Friedrich A. Hayek : Geldtheorie und Konjunkturtheorie, Wien und Leipzig, 1929. 51. l.

² Ludwig von Mises : Theorie des Geldes, id. munka 1. kiadás, 469. és köv. l.

³ E két gazdaság között természetszerűleg lényeges különbség mutatkozik a pénzértékingadozásokat illetőleg. A naturálpénzgazdaság számos válfaja közül itt csak annak legjellegzetesebb alakját, a terménypénzgazdaságot vehetjük figyelembe összehasonlítás céljából. Már most nyilvánvaló, hogy ilyen naturálpénzgazdaságban az infláció abszolút mérve sohasem közelítheti meg a papírpénz- és hitelinfláció mérvét, amely végső fokon a gazdasági élet összeomlásáig terjed, viszont a természet esélyeitől függő értékingadozásoknak ez a naturálpénzgazdaság a mindenkor terméseredményekhez képest állandóan

latok, amelyek a jelenlegi világválság orvosszeréül a naturálgazdasághoz való visszatérést ajánlják, nem érdemelnek komoly figyelmet. Ezen javaslatok szerzői között egyébként olyan is akad, aki naturál- vagy reálgazdaság alatt az indexvalutát érti. Az indexvaluta terve már nem primitív, mint a tulajdonképpeni naturálpénzgazdasági elgondolások, viszont vele szemben teljes mértékben érvényesülnek mindazok az aggályok, amelyek az árstabilizációval szemben annak veszélyeire és korlátozott lehetőségeire való tekintettel megnyilvánulnak.¹

A terménypénzgazdaságnál több dinamikus elemet tartalmaz a naturálgazdaságnak az a formája, amelyben a nemesfém mint jószág tölti be az általános csereeszköz szerepét. Ezen naturálpénzgazdaságban, amely közvetlen átmenetet alkot a fémgazdaságra, valamint ebben a tulajdonképpeni fémpénzgazdaságban, egy új dinamikus elem merül fel, a nemesfémtermelés emelkedése. De a haladó gazdaságnak ez az akcidentális ismérv még nem kielégítő ismérve. *Smith*, aki a klasszikus iskola képviselői közül a legtöbb történelmi érzékkel bírt, az igazi stacioner állapotnak nem az industrializmus korszakát, hanem például azokat az állapotokat tartotta, amelyek Kínában állottak fenn hosszú időn át,² ezen állapotok pedig már részben a pénzgazdaság korába estek.³ Tehát a *pénzgazdaság is hosszú időn át stacioner volt. Csak az ipari forradalom és a hitelszervezet kifejlődése tették belső gazdasági szempontból is igazán haladóvá a pénzgazdaságot. Say azonban ahisztorikus felfogása alapján*

ki van téve. Ezek a gyakran megismétlődő rövidjáratú érték hullámzások a terménypénzgazdaság stabilitását már egymagukban is illuzóriussá teszik, nem is szólva a külső behatásokról, amelyek a mindenkori gazdasági rendtől függetlenek.

¹ L. p. o. A. E. Wetli: Die Lösung des Krisenproblems durch Realwirtschaft, Zürich—Leipzig, 1933. Wetli naivitásában bővelkedő munkájában nyilván Silvio Gesell-féle eszmék hatása alatt be akarja vezetni a rövidjáratú Konsumgeld-et, amely mellett azonban megtartaná standard of deferred payments gyanánt az aranyalapon nyugvó Anlagegeld-et. (L. id. munka, különösen 48. l.) Végeredményben azonban szerzőnk nem tisztázza azt a kérdést, hogy a fogyasztási pénz a javak világának harmóniáját miként valósítaná meg. Valami indexvaluta-féle konstrukció lebeg Wetli szemei előtt, amelyben a bankok elszámolási tevékenysége nagy szerepet játszana.

² L. C. R. Fay: Adam Smith and the dynamic state, *Economic Journal*, London, March 1930. Vol. XL. 26. és 33. l.

³ Ehhez nem fér kétség, mert Smith ott, ahol a kínai stacioner viszonyokról beszél, megemlíti, hogy Kínában 12%-os a pénzkamat, mivel a gazdag a szegényt kizsákmányolja. (L. Adam Smith: *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, *The World's Classics*, LIV. kötet, 106. l.)

a piacok tanát egyaránt alkalmazta az Angliában Erzsébet királyné korában fennállott munkanélküliségre és az ipari forradalom okozta munkanélküliségre.¹ Ha valaki egyoldalúan ki akarná élezeni a kérdést, akkor azt mondhatná Say módszeréről, hogy az minden érdeme dacára is végső fokon egy *közgazdasági couéizmus*-t jelent, mert egy hipotétikus gazdasági harmónia képzetének szuggerálásával akarja orvosolni a pénzgazdaság reális és monetárius bajait. Ez azonban túlzás lenne. Szabatosabban azzal zárhatjuk le Say piaci tanára vonatkozó fejtegetéseinket, hogy lebecsülte mindazon dinamikus elemeket, amelyek a piaci gazdaságban az egyensúly irányzatát felboríthatják.

4. A *théorie des débouchés*-n kívül jelen dolgozat szempontjából a legnevezetesebb elmélet Wicksellnek a természetes kamatról szóló elmélete, amely a piacok tanának reálgazdasági harmóniájára vonatkozó felfogását megtartotta ugyan, de azt sajátos irányba terelte és ezzel a *currency* iskolának egy új irányát teremtette meg. A Neo—Wicksell-irány tanai között, a pénz semlegességének újabb értelmezését kivéve, ma sem találunk egyetlenegy gondolatot sem, amelynek gyökerei ne nyulnának vissza Wicksellre. Ami pedig a pénz- és hitelpolitikát illeti, dacára annak, hogy a maga részéről a diszkontpolitikára fektette a súlyt, ezen a téren is nyitva hagyta az utat a gazdaságpolitikai fejlődés számára, amidőn megengedte, hogy p. o. a hitelmegszorítás még hathatósabban keresztülvihető más eszközökkel, mint a kamatláb emelésével.²

Tekintettel arra a nagy befolyásra, amelyet a *természetes kamat elmélete* manapság is gyakorol és figyelemmel arra az élénk vitára, amely gazdaságpolitikai törekvései körül folyik, szükségesnek látszik, hogy ezt a tant részletesebben elemezzük, annál is inkább, mert nézetünk szerint az eddigi kritika némely vonatkozásban még kiegészítésre szorul.

A »Geldzins und Güterpreise« című mű megjelenésekor a forgalmi és bankszerűségi iskola között folyó vitán már a fáradtság jelei mutatkoztak. Mindkét iskola már zsákutcába jutott, minthogy a két irány hívei kölcsönösen bebizonyították, hogy úgy a pénz, mint a forgalom elsődleges ok gyanánt jöhet szóba.

¹ Jean Baptiste Say : *Lettres à M. Malthus*, Paris, 1820. 8. 1. és 134. és köv. l.

² Knut Wicksell : *Geldzins und Güterpreise* 1898., 74. l. 1. jegyzet.

Ennek dacára mereven ragaszkodtak az elsődleges okozatiság elvéhez, ahelyett, hogy a pénz és a forgalom tényezőinek viszonylagos jelentőségére helyezték volna át a kérdés súlypontját. Mindkét iránynak megvolt a maga vesszőparipája. A bankszerüségi elmélet a gazdaságstatisztikára hivatkozhatott, amelynek adatai látszólag az ő álláspontját igazolták, mert arról tettek tanuságot, hogy rendszerint az árak emelkedése a kamatláb emelkedésével, süllyedése pedig a kamatláb süllyedésével jár együtt. Viszont a forgalmi iskola arra mutathatott rá, hogy az ő elvein nyugvó diszkontpolitikát a gazdaságpolitika messzeemenően alkalmazza. Már most Wicksell a gazdaságpolitika ezen jelenségére keresett magyarázatot. A természetes kamattana tehát azon elméletek közé tartozik, amelyeknél »a gazdaságpolitika adott tárgyat a közgazdaságtannak.« Ez magábanvéve még természetszerűleg nem prejudikál az elmélet helyességének, de ilyenkor mindenesetre fennforog az a veszély, hogy »gazdaságpolitikai irányzatok jóhiszeműen téves elméleti igazolásra« tehetnek szert.¹ Hogy ez mennyiben következett be, az a természetes kamat bírálatának végső kérdése.

Rátérve ezen elmélet felépítésére, nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy Wicksell az elsődleges és egyirányú okozatiság elvének félretolásával a *forgalmi és bankszerüségi iskola tényezőit alárendelte ugyan a természetes kamat vezérelvének, de olyként, hogy amellet a bankszerüségi elmélet tényezői túlsúlyra tettek szert.* Az azután más lapra tartozik, hogy Wicksell az elsődleges okozatiság kérdésében saját tanát illetőleg egy logikai ellentmondásba keveredik, amidőn azt állítja, hogy az ármozgalmak elsődleges oka mindig a normális és a tényleges pénzkamat közötti eltérés. Ellentmondás ez azért, mert egy különbözet nem lehet elsődleges ok, hiszen legalább is két tényező kell ahhoz, hogy különbözet állhasson elő. Meg kell tehát állapítanunk azt, hogy a két tényező közül melyik, vagy mind a kettő okozta-e az eltérést. Erre a tévedésre azonban nem szabad nagy súlyt fektetni, mert Wicksell azt elmélete kifejtésénél közvetve maga is elejti, amidőn a pénzkamat és a természetes kamat egyenlősége megszűnésének okait feltárja.

A bankszerüségi elmélet hatásának kell tulajdonítanunk, hogy szerzőnk reálgazdasági alapon magyarázza a naturál-

¹ L. Navratil Ákos: Közgazdaságtan és közgazdasági politika, Közgazdasági Szemle 77. kötet, 1—2. sz. 1934. 6. l.

kamat magasságát, hiszen a »forgalom« tág fogalma mögött jórészt a javak világa rejlik. A jelzett reálgazdasági magyarázat úgy hangzik, hogy »a kamat magassága általábanvéve a termelékenységek mérvétől, az álló- és forgótőke mennyiségétől, a munkaerők számától, a földhasználat kínálatától stb., egy szóval mindazon ezernyi körülménytől függ, amelyek a maguk összességében az illető közgazdaság mindenkori helyzetét megszabják.«¹ Látszólag még tovább megy el Wicksell azon a helyen, ahol egy elvileg döntő vonatkozásban, nevezetesen a forgalmi elmélet azon fogas kérdésére, hogy mivel magyarázható az árak és a kamatláb párhuzamos mozgalma, azt a választ adja, hogy »mindezen nehézségek és ellentmondások egy csapásra megoldást nyernek, ha a természetes kamatnak független okokból származó változásában látjuk a *primum movens*-t, amely életrekelti az ármozgalmakat és ezen az úton a pénzkamat változásait, amelyek az áringadozásokhoz hasonlóan, de valamivel később következnek be.«² Első pillantásra azt hihetnők, hogy ez a megállapítás a bankszerűségi elméletnek fenntartás nélkül való átvételét jelenti. Csak a »látjuk« szócska utal arra, hogy itt csak egy szemléleti módról van szó. Ugyanis folytatólágosan csakhamar rámutat arra, hogy a nemesfémtermelés, a papírpénzkibocsátás és a hitelszervezet fejlődése stb. is mint önálló, elsődleges ok változtathatja meg a pénzkamatot. Wicksell korábbi művében elfoglalt álláspontja tehát nem egészen szabatos. Későbbi munkájában azonban már világosan kifejti, hogy nem is kizárólagosságot, hanem túlsúlyt tulajdonít a banking principle tényezőinek, amidőn leszögezi, hogy a normális és tényleges kölcsönkamat közötti eltérés sokkalta gyakrabban vezethető vissza a normális kamat esésére, vagy emelkedésére, mint a kölcsönkamat nem nagyon gyakori előzetes változásaira.³

Nézzük már most a természetes kamat független változásait.⁴ Az uralkodó felfogásnak megfelelően a reáltőkének a takarékoság útján való lassú és folytatólágos gyarapodása

¹ Knut Wicksell: id. munka 97. l. Az eredetiben nincs ritkítva az »ezernyi körülmény« kitétel, amely a Neo-Wicksell irány számos hívének különféle változatokban minduntalan felbukkan.

² Knut Wicksell: id. munka 152. és köv. l.

³ Knut Wicksell: Vorlesungen über Nationalökonomie, Bd. II. Jena 1926. 233. l. (A következőkben röviden »Vorlesungen« címen idézve.)

⁴ Knut Wicksell: Vorlesungen, Band II. 212. és 234. és köv. l.

esetén a tőkekamat lejjebb száll, viszont emelkedik a népesség szaporodása, pusztító háborúk, technikai haladás és néha a természet forradalmi átalakulása esetén. Szerzőnk nem is törekszik teljességre ezen felsorolásnál, de úgy művei szétszórta helyein, mint rövid válság- és konjunktúraelméleti függelékében annyi dinamikai tényezőt sorol fel, hogy csodálkoznunk kell rajta, hogy mégis olyan szívósan kitartott a természetes kamat statikai fogalmánál. Erre némi magyarázatot nyújt a természetes kamat fogalmának különös megszerkesztése. Vizsgáljuk kissé közelebbről ezt a kérdést.

Wicksell eredetileg még némi különbséget akart tenni a reálkamat és a természetes kamat között, amidőn azt állította, hogy a természetes kamat megközelítően megfelel a vállalatok reális kamatának.¹ Később azonban a szóbanforgó bizonytalan megkülönböztetést elejtette és minden kétséget kizárt abban a tekintetben, hogy a természetes, a reális és a normális tőkekamat fogalmát vagylagos értelemben használja.² Mindazonáltal célszerűnek látszik a természetes kamatról szóló első meghatározáshoz visszatérni, amely úgy szól, hogy a természetes kamat »pontosabban, bár meglehetősen elvont meghatározással az a kamat, amelyet a kínálat és a kereslet állapítana meg abban az esetben, ha a reáltőkét a pénz közvetítése nélkül természetben kölcsönöznék ki«. Wicksell azonban szükségét érzi annak, hogy a hipotétikus reálkamat nagyságát konkrétebben fejezze ki és ezért eredetileg egy felső határt igyekezett megjelölni, amelynek »valamivel kézzelfoghatóbb a jelentése«.³ Ez a felső határ a *statikai vállalkozói nyereség*, amelynek megállapításánál az egész reálgazdaság statikai állapotát tételezi fel és ezen állapot ismérvének azt tartja, hogy a vállalkozói nyereség szorítkozzék körülbelül a vállalkozó szellemi munkájának megfelelő bérre. Később megengedi ugyan, hogy bizonyos fokig jogosult, ha a vállalat elkerülhetetlen rizikójának megfelelő állandó különbséget tételezünk fel a természetes kamat és a pénzkamat között, előbbi javára.⁴ Ez az engedmény annyiban mindenesetre figyelemreméltó, hogy a természetes kamat és a pénzkamat közötti teljes egyenlőség merev

¹ Knut Wicksell : Geldzins und Güterpreise, id. munka V. l.

² L. Knut Wicksell : Vorlesungen, Band II. 220. l.

³ L. Knut Wicksell : Geldzins und Güterpreise, id. munka, 95. l.

⁴ L. Knut Wicksell : u. o. 112. l.

elvét áttöri, végeredményben azonban a szóbanforgó különbözet még beilleszthető a statika körébe. De a természetes kamat mesterének van egy tágabb fogalma is a statikai vállalkozói nyereségre, amely felöleli a vállalkozó tulajdonát képező monopóliumokat, üzleti titkokat, kedvezményezett helyzetet, vevőkört stb. is, jöllehet nyomban hozzáfűzi, hogy ezek külön jövedelmi ágaknak is tekinthetők.¹ Érdekes, hogy Wicksell tágabb értelemben vett statikai vállalkozói jövedelmével csaknem teljesen egyezik Keynes statikai vállalkozójának jövedelme,² amire itt pótlólag kívánunk rámutatni. De akár a szorosabban, akár a tágabban értelmezett vállalkozói jövedelmet is vesszük alapul, ahhoz nem fér kétség, hogy a természetes kamat egyensúlyt biztosító erejének tana statikus eredetű. Ez a tan kettős alapon nyugszik. Szerzője egyfelől nevezetes szerepet tulajdonít a vállalkozónak, mert végső fokon az ő nyeresége szabja meg a kamat felső határát, de másfelől azt vallja, hogy a vállalkozói tevékenység kizárólag a tőke feletti rendelkezés árának, a kamatnak a függvénye. Míg Schumpeter később a vállalkozói tevékenység súlypontját a haladó gazdaságba helyezte át, ahol ez a tevékenység szemmel láthatóan előtérbe nyomul, addig Wicksell a statikai vállalkozónál³ marad meg. Egyensúlyi állapotban, amikor háttérbe szorul az a temérdek dinamikus tényező, amely a vállalkozó kilátásait oly kecsegtetővé teheti, tényleg elfogadhatóbb az az álláspont, hogy a kamatláb magassága szabja meg a vállalkozói tevékenység körét. A statikai vállalkozó fogalma azonban nem vihető át fenntartás nélkül a haladó és hanyatló gazdaságra, már pedig Wicksell tagad-

¹ L. Knut Wicksell: u. o. 95. l.

² L. Szerző dolgozatát: Keynes konjunkturaelmélete, Közgazdasági Szemle 1931. 11—12. sz. 13. l.

³ A magunk részéről a vállalkozónak juttatott szerepben látjuk Wicksell elmélete statikai természetének főokát. Ezzel szemben Stucken, akinek Hayek elsőséget tulajdonít a természetes kamat elmélete statikai jellegének felismerése terén, az árstabilizálás eszménye alapján azt tartja döntőnek, hogy a dinamikában az áruvilág gyarapodását a járulékos hitel megfelelő kiterjesztésének kellene nyomon követnie, holott Wicksell természetes kamata csak a statikai megtakarításra vonatkozik, úgyhogy a járulékos hitelnek egyáltalában nem enged teret. (L. Rudolf Stucken: id. munka 25. és köv. l. Friedrich A. Hayek: id. munka 61. l. 1. jegyzet.)

Stucken nézőpontja is kétségtől jogosult, de felfogása nem egészen helytálló, mert járulékos hitel az általános árszint változtatásának esetén is felléphet, amire a pénz semlegességének kérdésénél térünk rá érdemben.

hatatlanul ezt teszi, úgyhogy felfogása mindvégig statikus marad. Ez részben arra is vezethető vissza, hogy ő rendkívül szkeptikusan ítéli meg a konjunktúraelmélet lehetőségeit, noha az említett függelékben válság- és konjunktúraelméleti felfogásának körvonalait határozottan megrajzolja. Megértjük ezt a kételyt, amelyet az elmélet későbbi fejlődése bizonyos fokig igazolt. De ez a fejlődés éppen azt tanúsítja, hogy a kétely csak a tiszta konjunktúraelméletre terjedhet ki. A konjunktúra tana valóban kizárandó a tiszta elmélet köréből, mert a konjunktúraelmélet csak egy realisztikusabb, történelmileg többé-kevésbé kötött és okozatilag csakis pluralisztikus elmélet lehet. *Wicksell azonban még egy túlságosan tiszta konjunktúraelmélet vázát állította fel.*

Konjunktúra- és válságelméleti függelékében szerzőnk nyomban előrebocsátja, hogy igen közel áll Spiethoffhoz, aki a gazdasági élet hullámmozgásait reálgazdasági okokra vezeti vissza és a hitelt csak járulékos tényezőnek tekinti, amelynek legfeljebb a válságok kiélezésében lehet döntő szerepe. Ezen az alapon azután nemcsak azt a következtetést vonja le, hogy amennyiben a bankok a pénzkamatot a természetes kamattal egy szinten tartják, akkor a tulajdonképpeni válságtényező is elesik, hanem arra is következtet, hogy a fennmaradó mozgalom már csak egy csendes hullámmozgás lenne, amelyben az álló tőke képződése váltakozó ütemben menne végbe.

Wicksell már most a bankrendszerrel szemben különös álláspontra helyezkedik. Egyfelől vele született sajátosságának tartja, hogy az egyensúlyt megzavarja azáltal, hogy a pénzkamat elkésve követi a természetes kamat változásait, másfelől azonban ebbe az adottságba nem nyugszik bele, hanem bízva az elmélet nevelő hatásában, annak öntudatára akarja ébreszteni a bankokráciát, hogy hatalmában áll természetadta önkényuralmát, amelyet eddig öntudatlanul gyakorolt, egy áldásos alkotmányos uralommá átalakítani, feltéve, hogy fenntartás nélkül aláveti magát a reálgazdasági harmónia örök törvényének. Ez az örök törvény, *a naturálkamat bűvös, egyensúlyt biztosító hatása pedig nem egyéb, mint az átlagos árszint stabilitása.*¹ Minthogy a naturálkamat, amelynek hipotétikus termé-

¹ L. Knut Wicksell: *Különösen Geldzins und Güterpreise*, 92. l. és *Vorlesungen*, Band II. 241. l.

szetét Wicksell oly gyakran kiemeli,¹ nem ismerhető fel közvetlenül, nem marad más hátra, mint az, hogy egy közvetett jelhez, az átlagos árszint állandóságához igazodjunk. Az átlagos árszint változatlanságának csalóka képzete a természetes kamat tanának megalapozóját is hatalmába kerítette, pedig ma már teljesen tisztázottnak tekinthető, hogy az átlagos árszint stabilitása a gazdasági egyensúlynak megbízhatatlan jelzője. Annál kevésbé hű jelző, minél nagyobb mérvű kiegyenlítődés megy végbe az ellentétes irányú ármozgalmak között.

Wicksell maga is alkalmaz olyan feltevéseket, amelyekkel hallgatólagosan elismeri, hogy az átlagos árnívó változatlansága a gazdasági egyensúlynak nem kielégítő ismérve. Már korábbi művében is célzást tett a normális időszakra,² nemzetgazdasági előadásai II. kötetében³ pedig határozottan különválasztja az áruspekulációt az áremelkedés azon folyamatától, amelyet a pénzkamatnak akár a pénzmennyiség szaporodására akár a bankhitel kiterjesztésére visszavezethető esése kelt életre. Míg a spekuláció ezen fajtáját »a konjunktúra szélviharai« idézik fel, addig a pénzkamatnak a reálkamattól való eltérése »egy csendes, de folytatólagos nyomást gyakorol a normális gazdasági fejlődésre«. Ezen normális gazdasági fejlődés mibenléte azonban csak a válság- és a konjunktúraelméleti függelékben tisztázódik. Wicksell egy endogén konjunktúraelméletet állít fel, amelyből a trend tényezői és a külső okok kimaradnak, pedig a konjunktúraelmélet időközi fejlődése bizonyosságot tett arról, hogy tiszta konjunktúraelmélet csak abban az értelemben létezhetik, hogy az ú. n. kapitalisztikus rendszer gépezetének valamelyik alapvető sajátosságát előtérbe állítjuk, ezt a gépezetet azonban nemcsak belső okok, hanem a legkülönbözőbb, sokszor trend jellegével bíró külső okok is mozgásba hozhatják.⁴ Aki a külső okok hatását elhanyagolja, az talán a konjunktúra legerősebb hullámcsapásai előtt hűny szemet. A háború egyike a legmélyrehatóbb független változóknak, amelyek a természetes kamat ugrásszerű és tartós emelkedésére vezethetnek és Wicksell ennek a tényező-

¹ L. Knut Wicksell: Geldzins und Güterpreise, IX. és 111 l.

² L. Knut Wicksell: Geldzins und Güterpreise, 92. l.

³ L. Knut Wicksell: Vorlesungen, Bd. II. 211. l.

⁴ L. Szerző dolgozatát: Das Konjunktur- und Trendproblem bei J. M. Keynes, Schmollers Jahrbuch 1933 decemberi szám, 79. és köv. l.

nek a kamatelmélet régi hagyományaihoz híven művei számos helyen figyelmet is szentel, a válság- és konjunktúraelméleti függelékéből azonban azt kizárja. Csak ezen az alapon tehetta azt az előbb említett megállapítást, hogy a tulajdonképpeni válságtényező a hitel. De ha az exogén okok kérdését teljesen mellőzzük is, abban az esetben is marad egy endogén tényező, amely a konjunktúramozgalmaknak egyik leggyakoribb és legerősebb rúgója. Ez a tényező a technikai haladás, amely már egymagában véve kétessé teszi Wicksell reálgazdaságának harmonikus természetét. Hiszen a jelzett függelékben szerzőnk is a technikai és kereskedelmi haladást jelöli meg a legfőbb és egymagábanvéve is magyarázatot nyújtó ok gyanánt, amelynek nyomában a forgótőkének állótökévé való tömeges átalakítása jár.¹ Viszont azt a nézetet vallja, hogy az árak stabilizálása esetén ez a folyamat, amelyet ma mennyiségi konjunktúrának nevezünk, egy csendes hullámmozgás lenne. E mögött a felfogás mögött egy igen gyakori feltevés, a *vásárlóerő megmaradásának elve* húzódik meg, amely úgy szól, hogy a vásárlóerő eltolódásai és pedig mélyreható eltolódásai sem csorbitják a társadalom összvásárlóerejét.² Ez nem egyéb, mint egy statikai szemléleti módnak a dinamikára való átvitele. Mihelyst erős vásárlóerőeltolódások lépnek fel és nagyfokú technikai haladásnál is ezzel az esettel állunk szemben, a termelés és a szükségletek olyan nagymérvű változásai következhetnek be, hogy a fejlődés egyenletessége veszélyeztettnak tekinthető.

Végeredményben Wicksell lebecsüli a reálgazdasági tényezők dinamikus hatását és aki a monetárius felfogás híve, az nem is járhat el másként. Csakhogy Wicksell konjunktúraelméletét reálgazdasági tényezőkre akarja alapítani, a monetárius tényezőt pedig csak másodlagos jelenségnek tartja, amely nem is áll szükségszerű kapcsolatban a gazdasági élet hullámmozgásaival. *A természetes kamat tana tehát nem áll összhangban Wicksell konjunktúraelméleti felfogásával.* A természetes

¹ L. Knut Wicksell: Vorlesungen, Bd. II. 241. l.

² L. Emil Lederer: Technischer Fortschritt und Arbeitslosigkeit, Tübingen, 1931. 44. l., ahol feladja a vásárlóerő megmaradásának ezen elvét, amelyet eddig ő is magáévá tett és amely szükségképpen monetárius felfogáshoz vezet el. Ha számos vonatkozásban nem is érthetünk egyet Ledererrel, de az bizonyos, hogy a dinamikában ez az elv tartathatlan.

kamat tanának a gazdaságpolitika adott tárgyát, de azt elméletileg Wicksell sem tudta kielégítően megindokolni és a gazdaságtörténelem sem igazolta ezt a hipotétikus elméletet. Az a régi tapasztalat, hogy diszkontpolitika legkevésbé hatályos depresszió idején talán sohasem igazolódott be olyan meggyőzően, mint manapság, amidőn a kamatláb számos államban kivételesen alacsony szintre szállt alá és más, sokkalta mélyrehatóbb rendszabályokkal karöltve sem tudta neki-lendíteni a gazdasági életet.

5. Térjünk át ezek után a Neo-Wicksell irányra. Ezen irány első nevezetes képviselője Mises. Ő elsősorban a *kényszertakaré-kosság* tanát fejlesztette tovább a természetes kamat és a pénzkamat kölcsönhatásának tárgyalásánál,¹ anélkül azonban, hogy a kényszertakaré-kosság kifejezést, amely Wickselltől ered,² használta volna. Ezért Mises egyik újabb munkájában, amelyben nagy pénzülméleti művének alapvető tételeit állítja csatasorba az árstabilizáló törekvésekkel szemben, helyreigazítja Hahn és Schumpeter azon megállapítását, hogy a «kényszertakaré-kosság» fogalma tőle származik.³ Ez azonban természetesen mit sem változtat azon, hogy ő világította meg először részletesen azt a hatást, amelyet a monetárius tényező a jövedelem- és vagyonomegoszlás befolyásolásával a termelésre közvetve gyakorolhat. Erészt mindenekelőtt azt a józan mérsékletet kell javára írunk, amelyet a kényszertakaré-kosság tanának előbbrevitelénél tanusított. Ezért neki minden joga meg volt arra, hogy visszautasítsa azt a régi, de újabban erősen lábrakapott felfogást, amely a járulékos hitelnek túlzóan produktív hatást tulajdonít. Ma már a legtöbb közgazda egyetért vele abban, hogy a kényszertakaré-kosság a legjobb esetben a pénzkamat egy töredékének erejéig szállíthatja le a természetes kamatot.⁴

Míg a termelési kerülőutak és a kényszertakaré-kosság szerepe tekintetében Mises de facto Wicksell nyomdokain haladt, addig az *árstabilizáció* kérdésében Wicksellel ellentétben lerombolt mindennemű illúziót, amely ehhez az eszményhez fűződik

¹ L. Ludwig von Mises : *Theorie des Geldes.*, id. munka, 1. kiadás, 414. és köv. 1. és 2. kiadás, 358. és köv. 1.

² L. Knut Wicksell : *Geldzins und Güterpreise*, 102, 86 és 143. l.

³ L. Ludwig Mises : *Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik*, Jena, 1928., 45. l. 1. jegyzet.

⁴ L. Ludwig Mises : *Geldwertstabilisierung stb.*, id. munka 50. l.

és így gyökeresen szakított a reálgazdaság harmóniájának téves képzetével is. Ez annál nagyobb érdeme, mert még a világháború előtt, tehát már akkor leszámolt a szélsőséges árstabilizáció eszményével, amikor ez a gazdaságpolitikai irányzat magasan ívelő pályafutásának még csak a kezdetén állott. Ezen nem változtat az sem, hogy azon reálgazdasági tényezőkre, amelyek az árstabilizáció útjában állanak, részben csak elvileg mutat rá, amikor a szükségletek és a termelési viszonyok ingadozásának kérdését futólag érinti,¹ mert egy pénzülméleti munkában már a reálgazdasági tényezők jelentőségének elvi leszögezése is kielégítőnek tekinthető.

A Wicksell-féle irányznak egyik sajátos kérdése az ú. n. *tévedési elmélet*, amelyet ezen irányzat ellenlábasai rendszerint olyként formuláznak, hogy kizárólag a bankok bűnössége okozza a természetes kamatnak a naturálkamattól való eltérését. A magunk részéről azonban nem találunk támpontot arra nézve, hogy a természetes kamat elméletének hívei közül csak egy is kizárólag a bankokra hárította volna a felelősséget. Láttuk, hogy már Wicksell többnyire a természetes kamat független változásaiban kereste a *primum movens*-t, amely a vállalkozók hiteligényeit növeli és ezzel magyarázta meg azt, hogy a konzervatív természetű bankok a hiteleket túlságosan kiterjesztik. Ezt a tételt, amely a bankszerűségi elmélet alapvető tételével rokon, a Neo-Wicksell iránynak úgyszólván minden képviselőjénél megtaláljuk. Ez elvileg fontos, mert ha a »forgalom« indítja meg a hitelkiterjesztést, akkor a nem-monetárius irány hívei is kénytelenek elismerni, hogy ilyenkor a hitelexpanzió bizonyos fokig endogén jelenség, még az esetben is, ha a hitel-forgalom szabályozása végső fokon »egy tervgazdasági monopolista« kezében van letéve. Mises már szabatosabban olyként fejezi ki ezt az igazságot, hogy nem a fellendülés megindításáért, hanem azért terheli a felelősség a bankokat, hogy nem tanúsítanak eléggé erős ellenállást hossz idején a növekvő hiteligényekkel szemben.²

Mises már most az olcsó pénz inflációs ideológiája elleni küzdelmében tudvalevőleg odáig ment el, hogy legfőbb gya-

¹ L. Ludwig von Mises: *Theorie des Geldes stb.*, id. munka 1. kiadás, 471. l.

² L. Ludwig von Mises: *Theorie des Geldes stb.*, id. munka 1. kiadás 433. és 435. l. és 2-ik kiadás 374. és köv. l.

korlati rendszabályként teljes aranyfedezetet javasolt úgy a pénzkibocsátásra, mint a hitelkiterjesztésre nézve. Csak a világháború előtti 1896-ban megindult tartós áremelkedés nyújthat némi magyarázatot arra, hogy Mises már pénzülméleti műve első kiadásában ilyen radikális tervvel mert előállani. Pedig az, hogy ezen terv keresztülvihető, már azon egyszerű megfontolás alapján is nyilvánvalóvá válik, hogy p. o. Angliában milyen elviselhetetlen áresés nehezedett volna a gazdasági életre, ha annakidején a Peel-akta nemcsak a bankjegyekre, hanem a csekkszámákra is kiterjedt volna. A hitelmennyiségnek ezen merev kontingentálása túlságosan magas ár lett volna az emberi önkénynek a hitelrendszerből való kikapcsolásáért. Mises javaslatát nem is gyakorlati szempontból, hanem csakis a pénz semlegességének elméletére gyakorolt közvetett hatása miatt említjük meg. Nézetünk szerint ugyanis Hayek elsősorban Mises hatása alatt tett újabban egy érdekes kísérletet arra, hogy a pénz semlegességének tanát megreformálja.

Hayek tana leegyszerűsítve úgy szól, hogy a pénz¹ akkor semleges, ha mennyisége változatlan. Már az angol klasszikus iskolának a rossz termésre vonatkozó régi példájából kitűnt, hogy az áruoldal eltolódása esetén a pénz passzív marad, amennyiben mennyisége nem változik. De ezt a gondolatot háttérbe szorította az árstabilizálás eszménye, amely a pénzt csak akkor tartja neutrálisnak, ha az általános árszint nem változott. Hayek egy utóiratban² utal arra, hogy Robertsonnak a pénzről szóló tanulmányának második átdolgozott kiadásában már szabatosan ki van emelve az az elvi különbség, amely a bankok árstabilizáló hitelpolitikája és azon hitelpolitika között áll fenn, amely a tőkeszükségletet csak a megtakarítások arányában elégíti ki. Hayek figyelmét nyilván elkerülte az a körülmény, hogy Robertson már egy korábbi munkájában ugyanezen gondolatnak adott kifejezést, amidőn a termelékenység emelkedésének kérdését a bankhitel változatlansága és kiterjesztése esetén vizsgálja.³ Azt azonban el kell ismernünk, hogy a pénz semlegességének, mint a pénzmenyiség változatlanságának

¹ A pénz fogalmába tágabb értelemben a hitelt is beleértve.

² L. Friedrich A. Hayek: Geldtheorie und Konjunkturtheorie, id. munka IX. 1. Nachtrag zu Seite 61. und 131. f.

³ L. D. H. Robertson: Banking Policy and the Price Level 1926. London, 54. és köv. l.

tanát először Hayek öntötte szabatos formába. Tisztán logikai szempontból feltétlenül helytálló az a meghatározás, hogy ha a pénz mennyisége nem változik, akkor a pénz okozatilag passzív marad. Ennek a terminológiának megvan az a nagy előnye, hogy világosan rámutat arra, hogy változatlan árnívó mellett is aktív lehet a pénz, feltéve, hogy mennyisége változik.¹ De az súlyos tévedésekre vezet és ezért megengedhetetlen, hogy a pénz semlegességének ezen fogalmát a naturálgazdaság egyensúlyi képzetével hozzuk összefüggésbe, már pedig Hayek ezt teszi, amidőn határozottan megállapítja, hogy »a pénzmennyiség mindennemű változása meg kell hogy zavarja a naturálgazdaságban fennálló egyensúlyi állapotot és pedig függetlenül attól, hogy vajjon ezek a változások az ú. n. általános pénzértékben kifejezésre jutnak-e, avagy nem.«² Egy másik helyen pedig leszögezi, hogy a pénzmennyiség változása »mindig a tőkekeresletnek a reális megtakarítások kínálatának nagyságától eltérő mértékben való kielégítését vonja maga után.«³ Ez az elméletileg igen tetszetős, de veszélyes eljárás a naturális pénzgazdaság téves egybevetésére vezethető vissza. Pedig Hayek eleinte helyes irányba terelte a kérdést, amidőn Wicksellessel szemben kifogásolta, hogy ő a természetes kamatnak kétféle meghatározását állítja fel, egy pénzgazdasági és egy naturálgazdasági meghatározást. Az első úgy szól, hogy a természetes kamat az, »amelynél a kölcsöntőke iránti kereslet és a megtakarítások éppen fedik egymást«, a második, már idézett definíció pedig úgy hangzik, hogy az a kamat természetes, mely akkor alakulna ki, ha a reáltőkéket természetben kölcsönöznek ki.⁴ Szerzőnk már most Halm nyomán elveti a természetes kamat naturálgazdasági változatát, minthogy csak a pénzgazdaságban alakulhat ki a kölcsöntőkének egységes ára, úgyhogy a naturálgazdasági fikció hasznavehetetlen. Ehhez a fel fogáshoz fenntartás nélkül csatlakozunk. A naturálgazdaságot,

¹ Ezt tartottuk szem előtt, amidőn Keynes konjunkturaelméletéről szóló idézett dolgozatunkban (43. l.) kiemeltük, hogy Hayek ezzel részben kivezette a monetárius elméletét abból a zsákutcából, amelybe a háború utáni mennyiségi konjunkturák juttatták. Ezen dolgozatunkban azonban elmulasztottunk rámutatni arra, hogy a pénz semlegessége és a naturálgazdaság harmóniája között Hayek milyen veszélyes kapcsolatot létesít.

² L. Friedrich A. Hayek : Id. munka 52. l.

³ L. Friedrich A. Hayek : 60. l.

⁴ L. Friedrich A. Hayek : 125. és köv. l.

mint történelmi korszakot szembeállíthatjuk a pénzgazdasággal. Ennek megvan a maga jelentősége válság- és konjunktúraelméleti szempontból. Ma már valóban hétköznapi igazságszámba megy az, hogy a naturálgazdaság belső szempontból sokkal stacionerebb, mert hiányoznak belőle a piaci gazdaság dinamikus elemei. Azt azonban még ma sem felesleges hangsúlyozni, hogy ezek a dinamikus tényezők nemcsak a pénz és a hitel, hanem talán még nagyobb mértékben a reálgazdaság oldalán is keresendők. De a naturálgazdaság mint történelmi korszak élesen elhatárolandó a reálgazdaságtól, amely a pénzgazdaság áruoldala és ennek megfelelően külön kell megszerkeszteni a naturálgazdaság és a pénzgazdaság egyensúlyi állapotát. A naturálgazdasági egyensúly már adva van, ha a külső tényezőket, mint az éhínséget, a háborút, kikapcsoljuk, de a pénzgazdasági egyensúly a külső tényezők kizárásával még távolról sincs biztosítva. A pénzgazdasági egyensúly egy dualisztikus probléma, a reálgazdaság egyensúlyának és a pénz semlegességének problémája. A kettő izolálása csak gondolatbelileg lehetséges és ezen oknál fogva jelentőségük mérlegelése mindig többé-kevésbé önkényes. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy a szélsőséges monetárius felfogás, amely a pénz semlegessége esetén már biztosítva látja az egyensúlyt, tartahatatlan. Hayek viszont némi habozás után mégis csak fenn tartja azt a tételt, hogy a monetárius tényező a konjunktúramozgalmak elengedhetetlen előfeltétele.¹

Hayek elméletét, amint azt már előre bocsájtottuk, az a körülmény hívta életre, hogy a pénz semlegességének árstabilizációs tana a világháború utáni mennyiségi konjunktúrák, különösen az amerikai prosperitás tanulságai alapján csődbe jutott. A Verein für Sozialpolitik által rendezett zürichi konjunktúravitára készült jelentésekben² és magának a vitának a során is³ az egyoldalú monetárius elméletet ezen az alapon érte a legtöbb támadás. A nem-monetárius, vagy félig monetárius elmélet hívei részéről felhozott ellenérvek közül a technikai haladás

¹ L. Friedrich A. Hayek : id. munka 120. és köv. l.

² L. Konjunkturforschung und Konjunkturtheorie, Wirtschaftliche Gutachten, Schriften des Vereins für Sozialpolitik Bd. 173. (A következőkben röviden »Züricher Gutachten«.)

³ L. Verhandlungen des Vereins für Sozialpolitik in Zürich, 1928. Schriften des Vereins für Sozialpolitik Bd. 175. (A következőkben röviden »Züricher Konjunkturdebatte«.)

tekinthető a legsúlyosabbnak.¹ Hayek is elsősorban a technikai haladást és a racionalizálást tarthatta szem előtt a pénzgazdasági egyensúly fogalmának megreformálásánál, de messze túl-
lőtt a célon, mert a pénz nem akkor semleges a termelésnek technikai haladással és racionalizálással kapcsolatos kiterjesztése esetén, ha mennyisége változatlan marad, hanem akkor, ha a reálköltségek csökkenése mérvének megfelelően alacsonyabb árak alapján a termelés növekedésével karöltve szaporodik. Ha pedig a termelés kibővítése technikai haladás és racionalizálás nélkül, de a népesség szaporodásával párhuzamosan, változatlan reálköltségek mellett megy végbe, a pénz csak akkor őrzi meg neutralitását, ha a régi árak alapján a termelés növekedésével pari passu szaporodik. Hayek *naturálgazdasági paradicsoma*, amely a pénzmennyiség változatlanságában testesülne meg, a valóságban az áresésnek egy végtelenül súlyos korszakát jelentené, amely az örvényszélre sodorná a gazdasági életet. Hayek tehát kisiklott arról a vágányról, amelyen Robertson és mások² már korábban elindultak. Szükségesnek látszik tehát a pénz neutralitása módosított fogalmának szabatos meghatározása és ez a meghatározás úgy szól, hogy a pénz akkor semleges, ha a reálköltségeknek megfelelő árakon pari passu követi a termelésnek a gazdálkodó társadalom szükségleteivel összhangban álló változásait. E meghatározásban foglalt egyensúlyi feltevések nélkül a pénz semlegességének fogalmát nem lehet megragadni. Jól tudjuk, hogy a pénzgazdaságban a reálköltségek csak ott lappanganak a háttérben az előtérbe nyomuló pénzköltségek mögött. A pénz- és a reálköltségek pedig csak a pénzgazdaság egyensúlyi állapotában esnek egybe. Az egyensúlyi tendencia viszont mindig csak egy relatív gazdaságtörténelmi valóság, amelyet az elmélet relativitásától elvonatkoztatva tesz vizsgálódás tárgyává. De hogyan ismerjük fel a valóságban ezt az egyensúlyi állapotot? Wicksell

¹ L. Liefmann és Löwe jelentéseit. (Züricher Gutachten 41. és 375. l.), valamint Löwe és Altschul megjegyzéseit a vita során. (Züricher Konjunkturdebatte, 341. és 365. l.)

² Az a gondolat, hogy nemcsak áremelkedés, hanem változatlan, sőt hanyatló árak mellett is léphet fel hitelinfláció, már számos közgazdánál felmerült. Különösen hivatkozunk újól Robertsonra (id. munka: 9. és 54. l.), a zürichi konjunktúravitára, továbbá az Egyesült Államok kongresszusának árstabilizációs bizottsága előtt lefolyt ankétára és Emil Ledererre). L. Emil Lederer: Zur Morphologie der Krisen. »Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart«, Wien, Bd. IV., 1928. 4. l.

még az általános árszint állandóságában jelölte meg az egyensúly látszólag kézzelfogható, egységes ismervét. Azóta azonban az árstabilizálás egyensúlyt biztosító hatásának illúziója szétfoszott. Ma már senki sem nevezhetne meg nyugodt lelkiismerettel egy egységes ismervet, amelynek alapján a pénzgazdaságban az egyensúlyi állapotot meg lehetne ragadni. Csak az összes gazdasági viszonyok fáradságos mérlegelésével és akkor is csak hozzávetőlegesen ismerhető fel az egyensúly állapota, amely a létező dinamikai gazdaságban csak megközelítően és csupán átmenetileg fordul elő.

Ezek után arra az eredményre jutunk, hogy a pénz semlegessége elméletének két főváltozata, az árstabilizáció és a pénzmenyiség változatlanságának tana egyaránt elhibázott. Mint-hogy a dualisztikus pénzgazdaságban az egyensúlyi állapotnak két előfeltétele van, a reálgazdaság egyensúlya és a pénz semlegessége, a pénz hiába simul a reálgazdasághoz, ha utóbbinak egyensúlya nincs biztosítva. A reálgazdasági egyensúly pedig felborulhat többek között technikai haladás esetén is. A technikai haladás a vállalkozók egy részének tekintélyes nyereségtöbbletet biztosíthat és az ennek alapján végbemenő *vállalati megtakarítás* erejéig a vállalkozók a termelés kiterjesztésénél mentesülnek a *bankrendszer befolyása* alól. Ezt a megállapítást kiterjeszthetjük mindennemű vállalati megtakarításra, amely nem monetárius, hanem reálgazdasági tényezőkre vezethető vissza — és ha figyelembe vesszük, hogy a megtakarítás ezen formája manapság már milyen hatalmas szerepet játszik, akkor nyilvánvaló lesz, hogy a konjunktúra emelkedő szakában a termelők el nem hanyagolható mértékben függetlenné válnak a bankrendszertől. De még ha a bankrendszer befolyása korlátlan is lenne, önként értetődik, hogy az egyensúly tökéletes megőrzését csak a termelés közvetlen és teljesen racionális irányítása biztosíthatná. Minden intervencionisztikus és kollektivistá ideológia mögött végső fokon ennek a feltevésnek kell rejlenie. És kétségtelen az is, hogy a szabad piaci gazdaság ármechanizmusa mögött lappangó racionalisztikus hipotézis is csak egy viszonylagos gazdaságtörténelmi igazságra támaszkodhatik. De még ez a viszonylagos történelmi igazság is erős ahhoz a gazdaságtörténelmi realitáshoz képest, amelyre az irányított gazdaság hivatkozhatik.

A pénz semlegességének módosított tana alapján az egy-

oldalú monetárius elmélet elveszti létjogosultságát. Hogy ez az egyoldalú elmélet egyáltalában kifejlődhetett, annak legfőbb okát abban látjuk, hogy, amint azt *Navratil* professzor megállapítja, »a régi közgazdaságtan statikusan magyarázta a termelés jelenségeit, mert nem is tudta, hogy ezeket másként is lehet vizsgálni, mert nem lát bennük dinamikus jellegű tünetényeket.«¹

A Neo-Wicksell irány egyik jellegzetes képviselője *Schlesinger Károly* is. Hayek neki tulajdonítja az egyensúlyi kamat kifejezést, amelyet méltán szerencsésebbnek tart a természetes kamat, vagy a reálkamat kifejezéseknél.² A magunk részéről azonban még fontosabbnak tartjuk azt, hogy *Schlesinger* dinamikussá teszi a reálkamat elméletét. Megállapítja ugyanis, hogy nem a pénzkamat és az egyensúlyi kamat, hanem csakis a pénzkamat és a *putatív reálkamat* egyenlősége biztosíthatja azt, hogy a hitelmennyiség változatlan maradjon. A putatív reálkamat vagy jövedelmezőségi kamatláb alatt pedig a remélt vállalkozói nyereség mérvét érti. Ha a bankok oly magasra emelnék a kamatlábat, hogy az a vállalkozó remélt nyereségének éppen megfelelné, akkor valóban elesnék a hitelkiterjesztés minden indítéka a tipikus vállalkozó számára, aki idegen tőkével dolgozik.³ Nem bocsátkozhatunk itt annak a vizsgálatába, hogy egyfelől a létező hitelszerveknek mennyiben áll módjukban ilyen kamatpolitikát folytatni és hogy másfelől a kamatlábnak ilyen hatalmas emelése mennyiben sujtaná azokat a vállalkozókat is, akik nem üzemük kibővítése vagy új vállalatok alapítása, hanem üzemük fenntartása céljából akarnak hitelt igénybe venni. Az bizonyos, hogy egy erősen központosított hitelszervezet elvileg mindennemű kamatlábemelést keresztülvihetne, de még ebben az esetben is fennállának mindazok az ellenérvek, amelyek a kamatpolitikának depresszió idején tapasztalt korlátolt hatályára vonatkoznak.

A pénzről szóló munkájában *Keynes* is kifejezetten a Neo-Wicksell irányhoz csatlakozott. Minthogy az ő felfogásával

¹ L. *Navratil Ákos*: Takarékoság és tőkeképződés, különlenyomat a *Berzeviczy-émlékkönyvből*, 1934. 25. l. (Eredetiben nincs ritkítva.)

² L. *Karl Schlesinger*: *Theorie der Geld- und Kreditwirtschaft*, München und Leipzig, 1914 és *Friedrich A. Hayek*: id. munka 70. l. 1. jegyzet.

³ L. *Karl Schlesinger* felszólalását a zürichi konjunktúravitában, id. kiadvány 357. és köv. l.

más helyen bővebben foglalkoztunk, itt csak egészen röviden hangsúlyozzuk és kiegészítjük azokat a vonatkozásokat, amelyek jelen tanulmány szempontjából elsősorban jönnek figyelembe. A mester nyomán a Neo-Wicksell irány minden híve alapján véve legfeljebb csak a konjunktúramozgalmak sine qua non-jának tartja a monetárius gépezetet, úgyhogy az 6 szempontjukból nem jelent elvilemondást, ha ezt a gépezetet többnyire nem-monetárius tényezők hozzák mozgásba. Míg azonban ezeket a tényezőket Wicksell követői többnyire csak felsorolják, addig Keynes behatóan kiépíti a természetes kamat elméletének reálgazdasági oldalát is, amidőn részletesen elemzi a nem-monetárius belső és külső okok hosszú sorozatát, amelyek a monetárius gépezetet megindíthatják. Keynes bonyolult elméletében a természetes kamat elve már alig több, mint egy szemléleti mód. Ami pedig a gazdaságpolitikát illeti, igaz ugyan, hogy kiemeli azt a vezetőserepet, amelyet a diszkontpolitika a jegybankpolitika terén betölt,¹ de az egyéb gazdaságpolitikai fegyvereknek, mint a nyílt piaci műveleteknek, a jegybankoknak a tagbankok felett gyakorolt ellenőrzésének és a nemzetközi kooperációnak kérdését olyan behatóan tárgyalja, hogy a diszkontpolitika nála mégis csak az irányított pénzgazdaságnak csupán egyik eszközévé válik.

Ezzel nagy vonásokban befejeztük a Noe-Wicksell irány főbb képviselőinek bírálatát.² Térjünk át ezekután egy másik kérdésre, a *hitelgazdaság állítólagos naturálgazdasági vonatkozásaira*.

6. Talán B. M. Anderson Jr. a legjellegzetesebb képviselője annak a felfogásnak, hogy a pénzgazdaság inkább meg-

¹ J. M. Keynes : A treatise on money, vol. II. The applied theory of money, London, 1930. 211. l.

² A Neo-Wicksell irányhoz Cassel hallgatólagosan igen közel áll, de mégsem soroljuk ezen irány szorosabb értelemben vett hívei közé, mert Wickselltől eltérően egy új elemet vezet be a válság, illetve a kedvezőtlen konjunktúrafordulat magyarázatára, nevezetesen azt a pszichológiai momentumot, hogy a vállalkozók túlbecsülik a megtakarításokat, amelyek a termelt reáltőke átvételére rendelkezésre fognak állani. (L. Gustav Cassel : Theoretische Sozialökonomie, IV. Aufl. Leipzig, 1927. 575. l.)

Hans Neisser pedig nézetünk szerint azért nem tartozik a Neo Wicksell iskolához, mert kitűnő pénzelméleti munkájában határozottan előrebocsátja, hogy nem ismer egy olyan általánosan elismert és kellőképpen kiépített kamat- és árelméletet, amelyet alapul vehetne. (L. Hans Neisser : Der Tauschwert des Geldes, Jena, 1928. 122. és köv. l.)

könnyítette a naturális cserét, mintsem megnehezítette azt.¹ Szerinte a pénzgazdaság a közvetlen cserének számos kifinomult fajtát termelte ki, amelyek sokkalta gazdaságosabbak, mint a csekk- vagy készpénzforgalom. Ime a közkeletű felfogás, amely a készpénzt kímélő forgalom legmagasabbrendű alakjában, a kliringben a naturálgazdaság eszményének megvalósítását látja! A magunk részéről nem tartjuk szerencsésnek a *kifinomult naturális csere* keverékfogalmát és különösen nem oly nagyfokú kibővítést, mint amilyen Andersonnál észlelhető. Az eredeti naturális csere a pénzgazdaságot megelőző jelenség, amelynél a számolási egység nem szabta meg előre a javak csereviszonyát. Már most tisztában kell lennünk azzal, hogy mit értünk ezen javak alatt. Az eredeti naturális csere az anyagi javakon kívül legföljebb a munkát ölelte fel, míg az ú. n. kifinomult naturális csere már olyan sajátosan immateriális javakra is kiterjed, mint amilyenek az értékpapírok. A tökéletesített közvetlen csere *torz fogalma a naturálgazdaság és a pénzgazdaság fogalmát teljesen összezavarja és ezért elvetendő*. Amellett még azzal a veszéllyel is jár, hogy egy vélt naturálgazdasági harmónia képzetét csempészi be a pénzgazdaságba. Utóbbi veszélyt Anderson kikerülte ugyan, de egyébként nála is teljes mértékben jelentkeznek azok a visszasságok, amelyek a kifinomult csere elhibázott fogalmának elmaradhatatlan következményei.

Anderson felfogása alapján oda jutunk el, hogy p. o. az értékpapírkliring is a naturális cserének egyik kifinomult fajtájává minősül. Ugyanez áll azon fúziókra és kötvénykonverziókra is, amelyeknél részvényt részvényre, illetőleg kötvényt kötvényre cserélnék át. Mindezek olyan jellegzetes pénzgazdasági tünetmények, hogy azok a naturális cserével semminemű rokonvonást nem tüntetnek fel.

Anderson végeredményben kizárólag *egy technikai szempontot tart irányadónak* és pedig azt, hogy van-e szükség csekkel vagy készpénzzel való fizetésre? Ha nincs, akkor a kliring megtestesíti a kifinomult naturális csere eszményét. Látjuk tehát, hogy még egy ilyen kiváló pénzelméleti író is összezavarja a fogalmakat, mert elhanyagolja azt a körülményt, hogy egyfelől a legtökéletesebb kliring is csak számolási egység alapján

¹ L. B. M. Anderson Jr.: The value of money, New York, 1917, Chapter XI. Barter, 196. és köv. l.

mehet végbe, másfelől pedig azt, hogy csak a verseny biztosíthatja ezen számolási egység viszonylagos észszerűségét.

A kifinomult naturális csere kedvenc példája a *külkereskedelem*, amely a váltó útján már régesrég megteremtette a nemzetközi klíringet. Normális viszonyok között ez a klíring csak részleges volt, mert mindig maradt egy tekintélyes egyenleg, amely ércváltókban volt kiegyenlítendő, újabban pedig devizákban vagy valutákban fizetendő. A mai válságos időkben, amidőn a nemzetközi hitelforgalom számos viszonylatban megbénult, a devizaklíringszerződések és az árukompensációk rendszere erős közeledést jelent a nemzeti autarchia felé, de nem vagyunk hívei annak, hogy a bajból erényt csináljunk és ezért távol állunk azoktól a törekvésektől, amelyek ezeket az autarhikus állapotokat állandósítani akarják.

Talán a nemzetközi kereslet kiegyenlítődésekének tanában jut a legélesebben kifejezésre a klasszikus iskola reálgazdasági szemléleti módja. Immár valóban »közhely számba megy az, hogy végeredményben minden adósságot javakban és szolgáltatásokban kell megfizetni«, mert »a külföldi kölcsön csak kitolja az elszámolás időpontját«.¹ De a nemzetközi kereslet kiegyenlítődéseknek tendenciája még korántsem jelenti a nemzetközi reálgazdasági vagy naturálgazdasági egyensúly biztosítását. Ez az egyensúly csak akkor valósulhat meg igazán, ha a hitel nem játszik jelentős szerepet. A termelési hitel pedig nemcsak a naturálgazdaságban, hanem a szorosabb értelemben vett pénzgazdaság korában is még csak szórványos jelenség. Ezért *a nemzetközi reálgazdasági egyensúly nincs a naturálgazdasághoz kötve, hanem azon múlik, hogy a nemzetközi hitelforgalom a fejlett pénzgazdaságban megakadjon.* A nemzetközi hitelforgalom azonban a gazdaságtörténelem tanúsága szerint a legsúlyosabb megrázkódtatásokat is mindig kiheverte és újból fellendült. A külföldi követelések és tartozások állaga a kapitalizmus fennállása óta minden hullámvész dacára is állandóan hatalmas maradt és ezen állag erejéig a nemzetközi kereslet kiegyenlítődése kitolódott. A világgazdasági forgalomban sem érvényesült tehát olyan messzemenően a javaknak javak ellenében való közvetlen cseréje, mint ahogy azt hangoztatni szokás. Minél több és minél hosszabb lejáratú a külföldi hitel, annál inkább

¹ L. Monetary Policy and the Depression, Royal Institute of International Affairs kiadványa, London, 1933. 13. l.

meglazul nemcsak a külkereskedelem, hanem az egész fizetési mérleg reálgazdasági egyensúlyi természete, annál inkább hatványozott mértékben érvényesülnek a hitellel járó esélyek. De ezek az esélyek még mindig könnyebben elviselhetők, mint a *külkereskedelem mai reálgazdasági kényszeregyensúlya*. És ha meg is akad a nemzetközi hitelforgalom, úgyhogy az áruknak áruk ellenében való cseréje fokozottabb mértékben is valósul meg, amint annak jelenleg szemtanui lehetünk, akkor is csak világgazdasági viszonylatban következik be a pénzforgalom kiszorítása, de belföldi viszonylatban nem, holott a naturálgazdaságban a pénz mindennemű forgalomból, tehát a belföldi forgalomból is elvileg ki van zárva. A nemzeti autarhiának a nemzetközi naturálgazdasággal — rendszerint egyszerűen a naturálgazdasággal — való azonosítása mostanság nem is olyan ritka eset;¹ pedig ennek a nemzetközi naturálgazdaságnak a fogalma nagyon kétes. Még ha a devizaklíringsszerződések kontingensszerződésekkel és ármegállapításokkal is járnak, még ebben az esetben is csak módosíthatják a belföldi pénzgazdaság termelési és árviszonyait, de annak alapvető és túlnyomó jelentőségét sohasem szoríthatják háttérbe.²

Ismételten hangsúlyozzuk tehát, hogy *a naturálgazdaságról csakis mint gazdaságtörténelmi kategóriáról szabad beszélni*, mert ellenkező esetben a naturál- és pénzgazdaság fogalmait teljesen összekeverjük. Beszéljünk klíringról és árukompensációról, de vessük el a kifinomult naturális csere szerencsétlen fogalmát. Nem helyeselhetjük Spiethoff eljárását sem, aki *»szabad munkamegosztásos naturális cseregazdaságot«* tételez fel elméleti vizsgálódás céljaira.³ Ez a feltevés megengedhetetlen, mert egy ennyire fejlett naturálgazdaság már nem volna szabad, hiszen kollektivistikus úton vagy — legalább is az

¹ L. pld. Herbert v. Beckerath und Fritz Kern: Autarkie oder Internationale Zusammenarbeit, 1932. Berlin, 34. l., ahol szerzők idézik egyik francia nagyiparosnak, Mathou-nak beszédét, amelyben az illető azon aggodalmának ad kifejezést, hogy a félelmetesen előretörő gazdasági nacionalizmus immár a *»cserekereskedelem«* bevezetésére gondol.

² Hogy még Ricardo-nál is az a gondolat volt uralkodó, hogy a közgazdaság szükségleteinek legnagyobb részét a belföldön fedezi, erre újabban nyomatékosan emlékeztet — főleg J. M. Bonn nyomán — Bernhard Laum. (L. Bernhard Laum: Die geschlossene Wirtschaft, Soziologische Grundlegung des Autarkieproblems, Tübingen, 1933. 395. l.)

³ L. Arthur Spiethoff: Artikel Krisen, Hdwb. d. Stw. 4. Aufl., Bd. 6., 81. l.

indexvaluta bevezetésével — enyhébb beavatkozással kellene gondoskodni a pénz funkcióinak pótlásáról.

7. *A pénzre alapított forgalmi gazdaságban a javak világa, a reálgazdaság csak gondolatban különíthető el a pénz világtól. Ez a reálgazdasági szemléleti mód messzemenően egybeesik a materiális felfogással, de nem esik vele teljesen egybe. A kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint a rész az egészhez. A reálgazdaság a materiális felfogásnak csak egyik, de legfőbb ismeretlággya, másik kisebb súlyú, de el nem hanyagolható ismeretlággya a natúrálgazdaság. A kettő szigorú elhatárolása fontos elméleti és gyakorlati érdek, mert ha ezt az elhatárolást következetesen keresztülvisszük, akkor nem egy szélsőséges elméleti és gazdaságpolitikai irányzat elveszti talaját.*

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

18

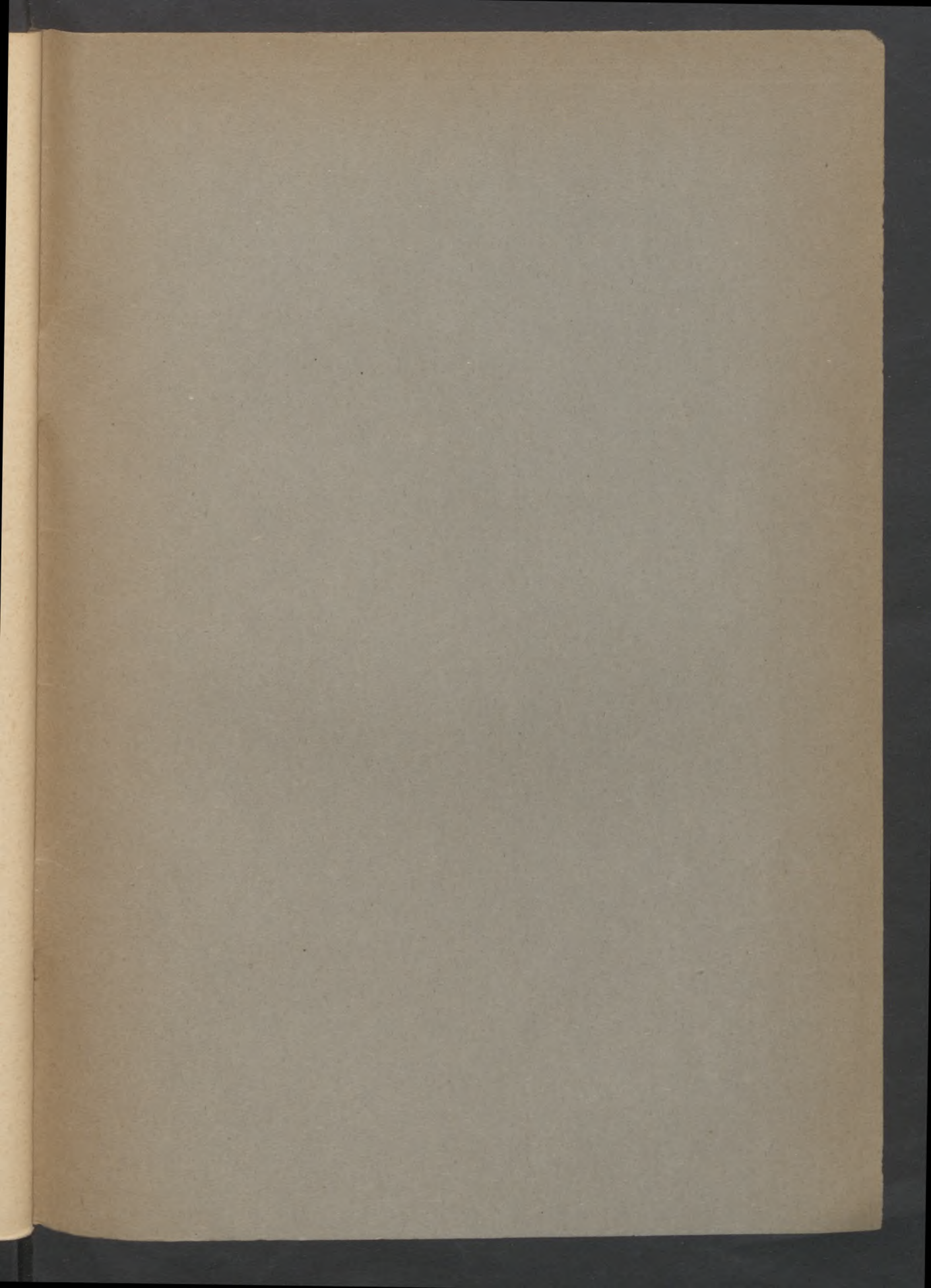
18

18

18

18

68746.